

Készült
a Magyar Tudományos Akadémia
Irodalomtudományi Intézetében

IDENTITÁS ÉS KULTÚRA A TÖRÖK HÓDOLTSÁG KORÁBAN

Szerkesztette
ÁCS PÁL
SZÉKELY JÚLIA

BALASSI KIADÓ • BUDAPEST

- 76 Jóllehet, a *Budai Krónikát* követi, azonban az 1468 és 1474 közti évekről hallgat. Vö. DOMANOVSKY Sándor: *A Dubniczi krónika*. Forrástanulmány. Klny. a Sz 1899-ik évi folyamából. Bp., 1899. 75.
- 77 A példákat lásd Uo. 76.
- 78 Uo. 74–75., vö. KERTÉSZ: i. m. (75. j.) 78. Kertész szerint a magyar történetírásban ez az első olyan mű, melyben még élő uralkodót bíráltnak.
- 79 „Február hatodikán, szent Dorottya napján esett el a *trójaiak* kezétől a kegyes nép, / a váradi nép vétkét nyögi e vész.” Vagy versben: „Szűzi Dorottya után hívőt ölt a pogány; / A kor bűne miatt sírnak a váradiak.” Ford. TÓTH István. Erdélyi Múzeum 57 (1995) 1.
- 80 A szótagszám és a szórend kérdése már csak azért is érdekes lehet, mivel egy csíziós versről van szó, ugyanis február hatodikát Dorottya napjával jelzi az ismeretlen szerző. Igaz, Heinrich Gusztáv definíciója szerint ez a vers nem tartozik a csíziós versek közé, mivel szerinte a csízióknak nem a hexameter a legfontosabb ismertetőjegye, hanem a „sillaba quaeque diem” elvének betartása, tehát a szótag és nap megfeleltetésének elve. Ez a feltétel itt nyilvánvalóan nem teljesül, hiszen a *Dor* szótagnak a hatodik szótagnak kéne lennie. Vö. HEINRICH Gusztáv: *A Cisio-Janus történetéhez*. EPhK 3 (1879) 546–547.
- 81 Ezt a feltételezést támaszthatja alá az is, hogy a Várad környéki események miatt a mű keletkezési helyül Váradot szokás megjelölni, vö. KERTÉSZ: i. m. (75. j.) 78.
- 82 KOVACHICH, M. G.: *Scriptores rerum Hungaricarum minores inediti*. Buda, 1798. II. 1, 7.
- 83 A két epitaphiumról lásd GERÉZDI: i. m. (67. j.) 169–170. A verses epitaphium szoros kapcsolatot mutat a *Szent László*-énekekkel, bizonyára annak ismeretében íródott.
- 84 Johannes de THUROCZ: *Chronica Hungarorum*. I. Textus, ed. GALÁNTAI Erzsébet és KRISTÓ Gyula. Bp., 1985. 10. cap. De laude Scitarum et de gentibus de Scitia ortis, 89. sent., 31.
- 85 „Ezeken kívül Szkítia sok más népet is nevelt és adott a világnak, legutóbb állítólag a törököket. Bár sokan hiszik, hogy ők trójai származásúak, és nevüket Teukrosz királytól kapták – aki a trójai háború dülásakor ment a romlásra szánt város segítségére –, nem is türk, hanem *teukri* ('trójai') alakban.” – THURÓCZY János: *A magyarok krónikája*. Ford. BELLUS Ibolya. Bp., 2001. 29.
- 86 Az Aethicusra vonatkozó ismereteit Piccolominitől szerezhette, aki sokat idéz Aethicustól, vö. a szöveghez írt kommentárral: Johannes de THUROCZ: i. m. (84. j.) 79–81. Aethicus szövegét lásd PRINZ 119–120.
- 87 Pelbartus de THEMESWAR: *De transfiguratione Domini IV. sermo*. In: Sermones pomerii de sanctis, pars. aest. s. XLV. Ed. Johannes RYNNMANN. Hagenau, 1499. RMK III 49/2 megegyezik 1501. RMK III 93/2 megegyezik III 92/2. Az 1504-es kiadás már *Thurcusa*-nak hozza az említett szövegrészletet.
- 88 „Ám az ezt követő évben, az Úr 1456. évében, mikor az igen utálatos *trójai* megostromolta hatalmas seregével Nándorfehérvárat, hogy majd onnan pusztítsa el egész Magyarországot és ezt követően az egész keresztény világot, a kereszties sereg ellene sikeresen védekezett, isten a győzelmet a keresztényeknek adta a *trójaiaknak* ezen a napon, az Úr színeváltozásának napján való megfutamatásával.”
- 89 Temesvári Pelbárt műveinek kiadásaihoz lásd BORSA Gedeon: *Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveinek megjelentetői*. MKSz 121 (2005) 1–24.

LOVAS BORBÁLA

Erkölc és identitás

Pogányság és kiválasztottság Enyedi György prédikációiban

A zsidó–magyar sorspárhuzam hagyománya

A 16. század második felében a reformáció különböző irányzatainak magyar területeken való megjelenése együtt járt a magyar nyelvű prédikációs irodalom felvirágzásával. Ez mind vallási, mind politikai okokból létfontosságú volt, hiszen egyrészt ezen szövegek által megvalósulhatott a hívek körében is a hitelvek védelmezése, vallási tanok hirdetése, tudatosítása és magyarázata, másrészt a beszédek igen nagy részének témája a külső és belső veszedelem, és az ez elleni harc, így a török által feldúlt ország lakosainak vigasztalása, feddése és bűnbánatra, valamint a védekezésre való felszólítás volt.

Ezen célok elérésére számtalan analógia kínált jó anyagot, a legkedveltebb azonban talán mégis a zsidó–magyar sorspárhuzam volt. Ezen párhuzam használata a Mohács utáni időben megszorodik, bár jelenléte a köztudatban már jóval korábban is, így a tatárjárás kora óta kimutatható.¹ E téma köré prédikációk százait kapcsolhatjuk a korszakban. Győri L. János szerint: „A 16. század folyamán irodalmi közhellyé kristályosodó analógiának, melyet az antitrinitáriusokon kívül mindegyik felekezet irodalmában megtalálunk, három alapvető pillére van: 1. a nép isten akaratából telepedik meg Kánaánban, illetve Pannóniában; 2. a népet isten kiválasztja a maga céljaira; 3. a nép engedtlensége és bűnei miatt rabságra jut, s csak a megtérés révén szabadulhat meg.”²

Ezek a pillérek valóban jól megfigyelhető tematikus blokkokat alkotnak a beszédekben, beszédsorozatokban. Ám Győri téved, mikor az antitrinitárius prédikációirodalmat kizárja kutatása köréből. Kijelentésének ellentmond többek között Enyedi György unitárius püspök fennmaradt prédikációgyűjteménye,³ melynek nemcsak több darabja követi, produkálja a más felekezetek prédikátorai által szintén használt tematikát, hanem a gyűjtemény jellemző témacsoportját képezik azok a beszédek, melyekben Enyedi a magyar–zsidó sorspárhuzam kifejtésével magyarázza a híveknek a korabeli helyzetet, a törökök elleni háborúskodást. A következőkben a Győri által felvázolt pillérek mentén hozok példákat Enyedi szövegeiből ennek bizonyítására.

A nép isten akaratából letelepedik, a népet isten kiválasztja a maga céljaira

Enyedi Györgynek a héber nyelvben és zsidó irodalomban való jártassága az irodalomtudósok előtt régóta jól ismert tény. Már a 17. században támadták Enyedi munkáit amiatt, hogy néhol túl szorosnak érezték a szövegeiben lévő párhuzamokat a zsidó irodalmi, filozófiai és teológiai hagyománnyal. „Jacobus Martinus előbb csodálkozva, majd egyre ingerültebben állapította meg Enyedi »zsidózását«. Geleji Katona István pedig egyenesen zsidónak titulálta az erdélyi unitárius püspököt.”⁴ Enyedi azonban munkássága során az antitrinitárius vallás megerősítésén fáradozott, teológiailag megalapozta egyháza téziseit és az igazi bibliai vallásként az egyetlen követhető útnak tartotta a keresztények számára. Emellett nemcsak a vallási, de egyfajta területi, mondhatjuk úgy, nemzeti összetartásra is készítette híveit. Ezen összetartozás lényegét pedig a kiválasztottság fogalmán keresztül világította meg. A kiválasztottság gondolata a kor sok prédikátora, és Enyedi esetében is, nem csupán egy szimpla analógia, hanem jól kidolgozott behelyettesítési folyamat volt. Mert nem hasonlatossá vált a magyarság, vagy Erdély lakossága a kiválasztott zsidósághoz, hanem a helyükre is lépett. Ezáltal a keresztények és ezen belül is a magyarok nyerték el azokat a privilégiumokat, melyek a kiválasztott népet illetik, s természetesen hasonló büntetést érdemeltek az Istentől való eltávolodásért, mint a zsidók. „Meg hallad, hogi az Izrael nepe, Istennek plantalasa, es azt Aegiptombol az Rabsagbol ki hozta. Ez penig mi reank ketkepen illik. Előzőr keozönsegeskepen. Mert noha mi test zerint nem Abraham maradeki vagiunk, Hanem inkab pogan nembeol valok vagiunk. De azert az Ur J. C. valo hwt altal, azon privilegiomunk, azon szovetsegwnk vagyon, azon Atyaink vadnak. Azert minekünk is Atyank Abraham, Isac, Jakob, Es mi Abraham magvai vagiunk. Az mit monda C. U. az Sidoknak, hogi az Isten tamazthat Abrahamnak fiaikat az keovekbeolis, az az, Az Poganokbol. Tahat erted Z. I.k., hogi az E. M. F. Ur Istennek miis Zőlei, Plantai vagiunk, minketis ki hozot Aegiptombol. Seot Nem hogi az E. M. F. Ur Istennek nepei nem volnank: De seot azok azkik most azzal dwozciekednek, hogi eok Abrahamnak maradeki, Nem azok, Hanem mi vagiunk eo helyettek az mint C. U. monda, Hogi az orzagnak fiai ki vittetnek es nap keletről nap niugatra iwnek kik Abrahammal le telepednek az Isten orzagaban. Az Isten megeole az hamis Zőlő kapasokat, es masnak ada az zőlőiet. Azt mongia sz. Pal, Hogi az olaifanak termetzet zerint valo agai, az az, Az Sidok le torettenek, Es az Poganok oltattak be helyettek az io olaifaban.

Immar azert az olaifanak agai Nem azok az kik le torettenek, meg osztanak es az twzre vettetenek, hanem mi, kik be oltattunk. De ugian es keozönseges okon keouwillis feo kepen az magyar nemzet hasonlo az Sidokhoz. Miert mert nem kwleonben Scitia-ból ki hozza magiar orzagban Erdeliben, mint zinte az Sidokat Aegiptombol.”⁵

A zsidóság és kereszténység között lévő effajta irreverzibilis viszony a kor szemléletében megszokott volt. Ugyanígy visszafordíthatatlan és egyirányú volt az út a pogányok és keresztények között is megtérés kérdésében. E kiválasztott szerep hangsúlyozásánál azonban Enyedi esetében kettős kiválasztottságról beszélhetünk. Hiszen nem csu-

pán két nép kapcsán erősíti meg a fent említett párhuzamot, de az antitrinitárius vallás védelmében is többször használja az analógiát. A CLXXVIII. beszédben Enyedi szintén az erdélyi magyarság kiválasztott szerepét mutatja be, a cím szerint a 79. zsoltár segítségével, ám érdekessége, hogy valójában itt is a 80. zsoltár híres olajfa-hasonlatát használja, ahogy a fentebb idézett beszédben is tette. E csere azért is érdekes, mert a 79. zsoltár a korszakban a református és protestáns gyülekezetekben a törökellenes könyörgő imádságok egyik legfontosabbika volt.⁶ Bár hazánkban nem volt olyan elterjedt, mint a német területeken, mégis sok helyen felbukkan prédikációkban, imádságoskönyvekben. Maga Enyedi is felhasználja több helyen, így a XCV.,⁷ XCVI.⁸ és a CLXXIX.⁹ beszédében is.

De hogy a magyar népen belül is értékesebb és kiválasztottabb maga az antitrinitárius gyülekezet, jól példázza a CXIV. beszéd, melynek elején a katolikus hit ellen szól, majd az antitrinitáriusok védelmében ezt írja: „De az mi vallásunk elébb volt Christus urunk születésénél két annyival is, mennyi ideje, hogy ő ez világra született. Micsoda arczával merik hát új tudománnak mondani, az mely ez világgal kezdetett? Uj az övék, csak tegnapi ehez képest, mert az római pápák faragták agyokból nem régen. Noh, az minémü igaz és erős ez, szintén olyan az is, hogy igen kevesen vagyunk ezen a valláson.”¹⁰

Kanyaró Ferenc ezt a beszédet 1596–97-re datálja, véleménye szerint a beszéd motívóját és a minőség-mennyiség ellentétet arra használta fel Enyedi, hogy a zsinaton a háborús hírek miatt csak kis létszámban megjelent papokba reményt öntsön. Később látni fogjuk, hogy a CXIV. beszédet követő prédikációkat viszont előbbre datálja. Vagyis ezek alapján ez a beszéd Enyedi életének utolsó éveiben keletkezett, egyben az egyik legérdekesebb munkának tekinthető. Azt is meg kell említenünk, hogy maga az antitrinitárius közösség sem volt egységes Erdélyben. S Enyedi szavai ellenére, fiatal irányzatként, kidolgozatlan dogmarendszerrel igen jó támadási felületként szolgált. Hogy csak egy példát említsünk a korábban már idézett zsidó-vád mellett, Méliusz Juhász Péter hipokritáknak, árulóknak nevezi az antitrinitáriusokat, akik elárulják a kereszténységet, és utat építenek a mohamedanizmushoz.¹¹ Ebben a formában azonban még érdekesebb lesz az Enyedi által felvázolt kettős kiválasztottság gondolata.

A nép engedetlensége és bűnei miatt rabságra jut: a korabeli törökkép egy s más oldala

A CLXXVIII. beszédre visszatérve, a szöveg harmadik részében ezt olvashatjuk: „De amikepen az Sidoknak boldog allapatiaban miis reszesek voltunk. Bizony zint azonkepen az niomorusagbannis. El hagiank az mi Istenwnket, eo fel. bizoni el vona az giepwt az seovint mellőllwnk, belenk kapnak az uton iarok, Reank Ieovenek az Erdei vadkanok.”¹²

A zsidó–magyar párhuzam egyik fontos alapköve a nép által elkövetett bűnök miatt való rabságra jutás. Ám a rabság szcenikája a magyarok esetében nem feltétlenül fedte a példatörténeteket. Míg a zsidóknál lényegében az egész népet fenyegeti vagy bünteti e rabsággal az Isten, addig a három részre szakadt Magyarországon különböző topo-

szok keveredtek ezzel párhuzamosan, mivel nem beszélhetünk teljes elnyomásról, csupán fenyegetettségről, s egyes területeken erős török dominanciáról. Így a bűnei miatt rabsorsra jutott magyarság képe mellett Krisztus katonái, a kereszténység védőbástyája, a küzdő magyarság képe is megjelenik. A fontos momentum e toposzképzésben a nemzet pozitív önértékelése. Ezzel párhuzamosan az európai megítélés is nagyot nyomott a latban, bár a korabeli források összevetése során látható az is, hogy míg a magyar fél próbált teljes energiájával saját kulcsszerepére koncentrálni, addig a nyugati területeken (és most főleg a német és itáliai területekről kell beszélnünk) egyrészt a katolikus–protestáns ellentét, másrészt a törökök ellen való hangolás volt a fő cél, utóbbi a szellemi és anyagi támogatás, valamint az európai összetartás céljából. A 16. században, főleg a reformáció szemléleti fordulata hatására megszaporodtak azon képek és leírások, melyek jól példázzák a folyamatot, ahogy a törökök gonoszságáról szárnyra kapott rémhírek terjedtek és állandósultak. A korabeli metszeteken¹³ gyakoriak a felkoncolt, kerítésre húzott gyermekek és a meggyilkolt feleségek, szüzek. Nem ritka az sem, hogy a nőket és férfiakat rabként lova mellett vezető török harcos zászlója, dárdája hegyén egy csecsemőt, gyermeket látunk. Ezen ábrázolások megjelenéséhez nagyban hozzájárult a német reformátorok, nem utolsósorban Melanchthon retorikájának¹⁴ a törökökre vonatkozó passzusai. Melanchthon szerint olyan érzelmi hatást kell kiválasztani a szónokoknak, lelkészeknek beszédükben, hogy felgyújtsák a hallgatók lelkét a török ellen való küzdelemre. Ennek fontos eleme volt a legyőzöttek mérhetetlen szenvedéseinek bemutatása is, „ahol anyák és csecsemők, aggastyánok és ártatlan szüzek gyötrődnek a fegyverektől, aljas kéjvágától”.¹⁵ A török veszedelemmel és pusztítással kapcsolatos hírek leginkább a német területeken örvendtek nagy népszerűségnek. A polgárságnak és a fejedelmi udvarok lakóinak információéhsége az évek során egyre több hír közkinccsé tételét tette lehetővé, melyek általában röpiratok és röplapok segítségével jutottak el a célközönséghez. Majdnem minden nyomdátérmeték illusztrált volt, mely illusztrációk igencsak hatottak a későbbi írásos művekre, ábrázolásokra. Az informatív szándékú, védekező és vitázó szövegek mellett igen nagy teret kaptak a propaganda-funkcióval bíró kiadványok, így míg e szövegek egy része „az uralkodó és keresztény seregek érdemeit, sikereit eltúlozzák, túlhangsúlyozzák”,¹⁶ más csoportjukban épp a megdöbbenés, elrettentés a fő cél annak érdekében, hogy az olvasók cselekvésre szánják el magukat, vagy legalább támogassák az ügyet. Az is elgondolkodtató, hogy míg Németországban a közvetlen fenyegetettség és veszélyérzet a mohácsi vész, majd az 1529-es bécsi ostrom után erősödik fel, addig Magyarországon a németekhez hasonló propagandisztikus célú irodalom inkább a század második felére, annak is végére lesz jellemző. Ám a motívumok hasonlóak mind a két esetben. Így a fentebb említett illusztrációkkal igen megegyező szöveget találunk nem egy német röpiratban, magyar protestáns, református lelkészeink szónoklataiban, írásaiban, például Baranyai Decsi János a török elleni háborúra buzdító beszédében, vagy Bornemisza Péter prédikációinak¹⁷ szövegében. Ezen részletek az elborzasztó leírások mellett azért is érdekesek, mert például Bornemisza igen szépen mossa egybe a török és tatár népekről keringő történeteket. A tatárok ínycseégei, így a nyers lóhús, a lóvér, a kancatej evése-ivása nem csak a magyar, de a török oldalon is visszatetszést kel-

tett, a raboknak ilyen élelmekkel való etetését pedig a kegyetlenség egyik legnyilvánvalóbb jeleként értelmezték.¹⁸ Hogy a fiatal lányokkal és nőkkel is kegyetlenül bántak a tatárok, jól illusztrálják a kortárs szövegek, magyar, s hasonlóképpen török megemlékezések is. Emellett azonban mégis él ezen hagyomány a törökök kapcsán is, sőt, mondhatjuk, hogy a 15 éves háború alatt és után megszaporodtak a hasonló hangvételű írások.

Nem egy esetben egy képlékeny ellenségfogalommal dolgoznak az írók, mely nem csupán a törökre, de az elnyomó németekre, a főurakra, a katolikusokra, a protestánsokra stb. vonatkoztathatók. Ennek egyik eszköze az a szövegbeli megoldás, hogy az ellenség valójában nincs megnevezve, csupán idegen nemzetről, ellenségről, gyermekek elhurcolásáról, kegyetlenkedésről beszél az író, mely jelölés teljes mértékben leírja a törököket, ám emellett teret enged a képzetnek bármely ellenségesnek tekintett csoport behelyettesítésére.

Annak a felfogásnak, hogy az ellenség katonái mindig brutálisabb tettekre hivatottak, mint a védekező seregek, látszik ellentmondani az a tény, hogy az erdélyi vitézek s az Erdélybe érkező magyar és nyugati felmentő seregek sokszor több kárt okoztak a polgárság és parasztság között, mint a törökök. Hogy ezt Enyedi György is nem egy esetben hangsúlyozta, látni fogjuk a lentebbi példákban. Itt izelítőként egy rövid részletet idéznék az LVIII. beszédből, melyben nép javainak megprédálása ellen kel ki a prédikátor: „De ez mostani Daliak kevanaiak az hadat, bizony sok Nem avvegre hogy az ellenséggel vion, harczollion, hanem hogi batrabban kaborolhasson, dulhasson, fozhasson, es az szeginieket niomorgathassa.”¹⁹

Az is megesett, hogy épp ezen erőszakos tettek bemutatása által próbálták a prédikátorok a háború ellen hangolni a népet. Így tesz például Enyedi kortársa, Magyar István, aki olyan magyar katonák pusztításáról mesél, akik felégették az útjukban lévő házakat, elvették az ott lakók pénzét, ruháját, asszonyaikat megszeplősítették, majd a férfiakat lemészárolták. Érdekessége, hogy kihasználva ezen szituációt, hozzáfűzi, hogy még a török sem csinál ilyet, s hogy csak saját vétkünk az, hogy a sok kóborló vitéz miatt nem szabadíthatjuk meg Magyarországot.²⁰ Enyedi prédikációinak alaphangja nem tartalmaz ilyen erős utalásokat erőszakos cselekményekre, főleg nem aktuális jelleggel. S hogy maga a prédikátor is ódzkodik minden kegyetlenségtől, jól példázza az, ahogy a háborúkról, a temetlen testekről és a kegyetlenkedésről ír.²¹ Néha azonban mégis megered a tolla, így például többször, részletesen kifejtve beszél Sedékiás király elfogásáról, megvakításáról, gyermekei megöléséről, szolgálói felkoncolásáról.²²

Sedékiás alakja azért is fontos számunkra a témával kapcsolatban, mert legtöbb esetben vele együtt megjelenik a történetekben Nabukodonozor is, az ellenség feje, uralkodója, aki a török szultán személyéhez analógiaként szolgáló alakok közül az egyik legismertebb és legkedveltebb figura volt: „mert miképpen Jeremiás mondja, hogy az Nabukodonozor Isten szolgálja az zsidóknak büntetésekre, azonképpen bizony az török császár Isten szolgálja az magyar nemzetségnek büntetésére.”²³

Enyedinél Nabukodonozor szinte mindig pozitív figuraként jelenik meg, így a XVI. beszédben Attilához hasonlatos alakként írja le, akit Isten jelölt ki arra, hogy megbün-

tesse tőle elforduló népét,²⁴ a XXIII. prédikációban,²⁵ az igazságos büntető szerepében láthatjuk Salmanassár párjaként. Sedékiás mellett több esetben szerepel, a fentebb már említett LIII. beszédben, ahol Enyedi Sedékiás történetéhez kapcsolja hozzá a magyar valóságot, valamint a CLXXXII. beszédben²⁶ is, melyben szintén Nabukodonozor lesz a pozitív figura. Együtt szerepelnek ezen kívül a XCV. (és LVXXVIII.) számú beszédben is, több példa között, esetük mintegy magyarázatképpen szolgál az aznapi alapigéhez: „Úr Isten Poganok iöttek az te öröksegedben”.²⁷ Ezen a helyen Enyedi tőle nem megszokott módon a pogány ellenség, ez esetben Nabukodonozor pusztítását le is írja, persze csak a biblia idézése által.²⁸

Érdekes értelmezést ad LIII. beszédében Enyedi a korabeli hagyománnyal összehasonlítva Nabukodonozor szerepéről. Míg más beszédeiben a korban lényegében megszokott vélekedéshez csatlakozik a királlyal kapcsolatban, itt a következőket mondja: „No, Pogan vala Nabogodonozor, pogan az torokis, de valamint amaz telhessegele occupalhatia elfoglalhatia vala Sido orzagot ketzer, De nem czeylekede, Hanem megis io akaratiabol kiralt hagia az Sido nemzetsegbol. Bizony Zinten Azonken Magyar orzagh es Erdeli talam keczernel teobzoris kezében volt az teoroknak, De megis pogan leven kiralt fejedelmet hagiót az mi nemzetsiegnkbeol orzagunkban.”²⁹ De valameniezzel elzakadank teolle, mind anniezzor vertok a portot. Bekessegben varta Nab. Sedechiast. Ugy teccik, hogy az mi orzagunkbeli Urak ha iok volnának, az teorok miat mind vallasunkban S mind Eoroksiegnkben zabadon meg niughatnank. Sedechiastol cziak hwseget, Adot kevan vala Nab. Mit kevan egyebet valaha mi teollwnk teorok cziazar.”³⁰

Más helyen a pogánynak való adózásról ír: „Nem hozom Jr. Profeta tanacziat, ki mind eltig azt kialta, hagi bekelienek meg adgianak adot az Pogan Nabogodozornak az Juda kirali es nepei, es ugi maradhatnak bekesssegben, mert ezt az kereztyenek giakorta hallottak. Mind ezekbeol azert Z. I. k. ez az tanusag, Hogy akar pogan s akarki legien, az kinek az E. M. F. uristen az palczat kezében adta, De minden terdet, feiet haiczion annak, zolgallion neki adot adgion, Ha bekevel akar maradni.”³¹ Vagyis Enyedi úgy gondolja, legalábbis ezen szövegek tükrében, hogy az oszmán birodalom felé való lojalitás a béke kulcsa. S a pogánynak való fizetés nem a hitetlenek előtt való megalázkodás, hanem épp az isten iránt való alázat jele.

„Harmadczor ketelkedhetnek valaki az feleol, hagi noha ez szokas, Es noha eszesen czielekedik, ez illyen feyedelem, de netalam az Istenfeleo es kereztyenhez nem illik, hagi az pogan feiedelemnek supplicallion, es adot adgion. Ha ez ellen hozna eleo, ez Jelen valo iras peldaiat, Netalam azt mondana valaki, hagi ez hwetlen es gonoz feiedelem volt, azert ennek beket hagiak. Senki azt nem tagadhatia, hagi Ezechias, Jambor es Isten felo kirali nem löt volna.”³²

Arra is láthatunk azonban példát, hogy bármelyik párton állt is, az országgal kapcsolatban folyó belső ellentéteket és a nagyhatalmak osztozkodó politikáját tartotta a legrosszabbnak, melyet természetesen a zsidó nép történetével példázott. Ehhez tanulságként a következőket fűzte: „Ugian vizza vonasra adtal minket az mi zomzedainknak ezen, az az, Uristen oli niomorult allapatra iuttattal, Hagi immar ugian vinak raitunk az zomzed nemzetsiegek, Nemellyknek zolgalliunk, es mellyknek adgiunk adot,

Imideis huznak, amodais vonznak, ugian oztoznak felettwnk. Es immar ugian pelda bezedben, Proverbiumban, Parabolaban keoltwnk, mindenwt cziak minket cziufolnak es nevetnek. Meli igen keserves dolog legien penig ez, mikor valamili hyres Neves beoczwlletes orzagnak, Nemzetsegnnek vagy embernek ki nem zokta volt, arra iut dolga, hagi emideis huzzak, amodais vonzak, Es meg cziufolliak Nevetik bozzantiak, Nem zwksege sok zoval meg mondanom, kiki cziak magaban zallion, es gondolkodgiek rolla, meg ismeri, ha nem siralmas dolog.”³³

Biztosra vehetjük emellett, hogy Enyedi az erdélyi környezetben kitartóan képviselte a törökkel való barátság gondolatát, legalábbis egy ideig. Valószínűleg nagy háttással voltak vélekedésének változására az 1593–94-es évek eseményei. Erre az időre datálják többek között a negyedik triacas első beszédeit, melyeket az 1594-ben történt események alkalmával mondott el. Ezek közül számunkra a CIII. számú beszéd³⁴ az egyik legizgalmasabb, melyben Enyedi az ország pogány kézre jutásáról beszél. Szavai szerint elég nyavalyás dolog fegyver által meghalni, de annál is rosszabb az, ha valakit a pogányok rabságra vetnek. Ezt a felsorolást prédikációi során igen sokszor megtaláljuk. S az alábbiakban látott példák azt is megmutatják számunkra, hogy a rabságra vetett harcosok nem egy alkalommal gyávaságuk miatt estek rabságba. Ez érdekes mikropárhuzamként kezelhető a zsidó sorstörténettel összevetve. Enyedi igencsak nehezelt a magyar és nyugati katonákra, mert ahelyett, hogy a hősi halált választották volna, megadták magukat. E dolgok mellett van, ami még keservesebb egy hazáját szerető ember számára, mégpedig az, ha országát „idegen pogány nemzetség bírja, lakja”. Ehhez a témához kapcsolódnak a következő beszédek is, melyek közül a CV.-et feltételezhetően 1594. augusztus 30-án, a 12 erdélyi főúr elfogása után írta, mint ez a *Sárospataki Kódex* egy elmosódott oldaljegyzetéből kitetszik.³⁵ Ez alkalommal is a zsidók régi dolgaival foglalkozik Enyedi, nagyon óvatosan megközelítve a tárgyalt témát, a helyes útról való letérés miatti büntetésről beszélve. Harciasabb hangot üt meg ezzel szemben a következő beszédben, melyben hadról, háborúról esik szó, s nem utolsó sorban arról, hogy a vitézek a nép javait prédálják. Ennek kapcsán igen keményen ki is kel a prédikátor e vitézi viselkedés ellen: „Bizony nem mondják azt, mint az Israel fiai: Az Úr őrizze meg bejövésedet és kimenésedet! Hanem azt kiáltják sírva: Az Isten oda veszessen! soha egy se forduljon haza bennetek! megszakadjon nyakad lovad hátáról!”³⁶

Máshol sem beszél éppen kedvesen a vitézeikről. A CXCV. beszéd utáni egyik ismeretlen számú munkájában így szól ugyanerről, és a fentebb már emlegetett rabságról: „De mint jarank, tudode kerlek mint jarank? Ugi az mit az Profeta mongia, Hol vadnak az mi io vitezink, Hadnagyink, uraink. Azt halliuk hagi nem veztek el, Nem vagattak le fegiver mia? De miért nem veztek el? Mert cziak akkor voltak io vitezek, mikor ithon lakoztak, eottek es ittak, ot ahol vini kellett volna meg zeppentek, mert nem mertek elő allani, Lappangottak, Azert zegien vallasokra nagi sokan bennnek meg kötöztettek, hagi ha tiztessegekre meg nem akartak halni, Immar gialazattal ebel kel meg halniok. Mi Penig fussunk bar es hagiunk a haz heara, hagi vagy el zaladhassunk magunkat otalmazhassuk, vagi keserwsegnket kialthassuk, Mert bizoni eliwtt az eoldoklesnek es le tapodasnak es az siralomnak ideie.”³⁷

A törökökkel kapcsolatban Enyedi véleménye 1593 után egyre radikálisabbá válik, a róluk szóló pozitív kijelentései eltűnnek, s ezzel párhuzamosan a háborúról is egyre keserűbben ír, mely változást jól mutatják idézett beszédei.

Érdekes e beszédekben az, hogy a muzulmánok, vagy pogányok kapcsán hit kérdésében nem találhatunk éles bírálatot. Feltételezhetjük, hogy mind maga az unitárius egyház, mind az Enyedi környezetében lévő különböző eretneknek titulált gondolkodók pozitív hatással voltak a vallási tolerancia kérdésében a prédikátorra, emellett jellemző az is munkásságára, ezen belül prédikációira is, hogy mivel igen erősen támadták a korabeli hitvitákban az antitrinitáriusokat, sokszor a muzulmán hithez való vezetőknél, másszor rabbinusnak nevezve őket, más keresztény irányzatokat, legelősebben a „pápásokat” mégis erősen bírálja, amellet, hogy a keresztények összefogását, vallási irányzatok egyezségét tartja az egyik legfontosabb dolognak a hitéletben. Ezen a téren nyer jelentőséget az unitárius egyház valódi kiválasztottsága. S ezt mi mutatná jobban, mint egy önként vállalt mártíromság, egy kis kiválasztott közösség (itt az antitrinitárius közösségre kell gondolnunk) harca az igaz vallásért az eltévelyedett keresztény Európában. „Nincs nagyszerűbb dolog, mint szenvednünk, csúfoltatást elviselni az igaz vallásért és becsületért” – mondja Enyedi.³⁸

Fontos azonban Enyedi beszédeiben az a megkülönböztetés, melyet a történelmi hasonlóságok ellenére a zsidók és keresztények között tesz. S e megkülönböztetés egyben a nyitja is Enyedi pogány-fogalmának. Vélekedése szerint az igazi kiválasztott nép a zsidóság volt, a pogány népek csak a Krisztusban való hit által lehettek azzá, mint ezt a fenti példákban is láttuk, és azok, akik Krisztus tanítását nem követték, maradtak pogányok. Ennek hangsúlyozásával kontinuitást, s emellett egyfajta ciklikusságot teremt meg Enyedi a kiválasztott nép és a pogányok kapcsolatát illetően: „Ez penigh nyilván nagyon hogy az Görögh nemzetsegh megh az Apostolok ideieiben veve az Evangeliumot. Annak utanna nyilván vagyon hogy az Magyarokis kereszttyenekke löttek. Azert mind az Görögök s mind az Magyarok s egyeb nemzetsegekis az kik az Evangeliumot vették, Istennek nepei es Isten orokseghenek hivattatnak. Az Törökök penigh mint hogy az Evangeliumunk nem hiszik ugyan az elebbi pogansagban marattak, es mostis őket meltan poganoknak mondhattuk.”³⁹

A zsidó történelemmel való analógia itt lesz teljes, hiszen a magyarokra is érvényes lesz az, amit a 79. zsoltár nyitó sóhajában olvashatunk, vagyis ahogy Júdeába, úgy jönnek most törökök és tatárok hazánkba és a környező országokba. S a magyar városok és falvak mind Jeruzsálem sorsára jutnak: „Az Templommal edgyűt az Jerusalemnek is böczülleti el veszet, de az helyet mind Istenfelő Varos Falu meltan Jerusalemnek nevezetethetik. Mennyi kereszttyen varosokat töt penigh az Török kő rakasokka? Nemelynek megh az helyeis aligh teczik megh. (...) Es igy az mint az sydok azon panaszozkodnak, keseregnek vala, hogy minden szent Isten tiszteletere rendelt dolgokat at Caldeusok megh ferteztettek, Azonkeppen miis meltan azokat mondhattuk az Törökök felöl.”⁴⁰ A beszédei ezen később idézett⁴¹ csoportjában Enyedi már nem azt a pozitív, megengedő álláspontot képviseli a török-kérdésben, mint például a fentebb már említett LIII. beszédben. Ezekben a beszédekben kéri Istent, hogy bocsásson meg népének és szabadítsa ki az országot „a kegyetlen pogány népnek nyúgiból és ínségéből”.⁴²

A nép csak a megtérés révén szabadulhat meg

Enyedinél a zsidó–magyar sorspárhuzam ezen pillére a kortárs prédikátorokhoz hasonlóan a beszédek nagyon hangsúlyozott része. Célja, hogy rávegye a híveket arra, hogy a bűnös, istentelen életet hátrahagyják, az isteni parancsolatokat tartsák be, gyakoroljanak bűnbánatot és könyörögjenek Istennek a kegyelemért. Fontos e gondolatvitelében az, hogy Enyedi vélekedése szerint a magyarság kevesebb időt kaphat a megtérésre, mint az eredetileg kiválasztott zsidó nép. A Római levél (11, 17–24) példázatával szólva Enyedi úgy ítéli, hogy míg a természet szerint való olajfáknak (vagyis a zsidóságnak) 40 esztendő adott az úr a megtérésre, addig a leszeggett ágak helyett beoltott vad fáknak (azaz a keresztény magyarságnak) csak felet hagy.⁴³ A fél éves „türelmi” idő ezúttal alighanem a tizenöt éves háborúra vonatkozó apokaliptikus jóslatként értelmezhető. Enyedi általában távolságtartóan szemlélte a radikális antitrinitarizmus chiliazmusát, nyílt polémiaiba e kérdésben mégsem bocsátkozott. Az 1593–94-es évek erdélyi változásai az ő szellemi fejlődését is erősen befolyásolták, nyilvánvaló, hogy unitáriusként borúlátóan szemlélte az eseményeket, és ez az aggodalom prédikációinak „jóslataiban” is tetten érhető.⁴⁴ Itt szintén egy zsidó történelmi párhuzamot használ fel Enyedi. Hiszen ahogy Isten haragjában el tudta venni a zsidó sereg kardjainak életét, úgy teheti harcképtelenné és vesztesé a meg nem térő magyarokat is, bármennyire szeretnének küzdeni és helytállni a harcokban. Ám egy kis csoport hitében erős ember is tömegeket győzhet le.

Enyedi bűnbánatról szóló beszédrészeinek esszenciája: „Kialcziunk az urhoz, Emlekezteswk az eo io voltara, Juttassuk ezeben, hofi mi eo fel. Plantai, zeolei, es eorokseghi vagiunk. Fogadgiuk fel De megis alliuk, hogy többbe eo fel. el nem zakadunk, sem Idegen Istenek, sem az mi gonoz kevansagunk utan nem Jarunk. Igeriwk meg hogy ez utolso Emberi segitseghen hazontalan dolgokban reminseghenket nem vetiwi, Nem bővöles baiolas utan, Nem fa Istenekben, Meg holt embereken, Hanem cziak eo felsegeben bizunk, es cziak eotet Imadiuk tisztelliwi, híjuk segitsegre. Ha ezt mielliwi, Netalam az ur meg kegyelmez, Netalam meg tekinth, meg terit minket, Az eo orczaiait feniesseghen meg mutatia es meg tartatunk. Fiat voluntas eris. Amen.”⁴⁵ Az Istenhez való könyörgés, a kegyelem kérésének folyamata, az utolsó veszedelem eljövételének elkerüléséről, a bójtról, bűnbánatról szóló tanítások felépítésükben és hangvételükben nagyon jól illeszkednek a korabeli hasonló témájú prédikációk sorába. Enyedi szokás szerint minden bűntől óvja híveit, s attól a vélekedéstől is el akarja őket tántorítani, hogy majd a nagyobb bűnösöket előbb elragadja Isten haragja, vagy a tiszta életűek által a többiek is megmenekülnek. Mert, amint mondja, nyulat bokrostól, azaz kis bűnöst a nagy bűnössel együtt elviszi az Isten haragja. Ezen érvelés azért is érdekes, mert Enyedi korában már jó ideje magyar területeket fenyegettek és foglaltak el a törökök. E képletes beszéd jól mutatja azt is, hogy a magyarok számára fogy az idő, vagyis ha nem tanúsítanak bűnbánatot, elvesznek.

Jegyzetek

- 1 ÓZE Sándor: „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”. Egy 16. századi bibliai párhuzam elemzése a nyomtatott egyházi irodalom alapján. Bp., 1991. 18.
- 2 GYÓRI L. János: *Izrael és a magyar nép történetének párhuzama a XVI–XVII. századi prédikátori irodalomban*. In: Egyház és művelődés. Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből. Szerk. G. SZABÓ Botond, FEKETE Csaba, BEREZKI Lajos. Debrecen, 2000. 39.
- 3 KÁLDOS János: *Enyedi György prédikációinak szöveggyűjteménye*. In: Érték és értelmezés. Szerk. BOKA László–SIRATÓ Ildikó. Bp., 2010. (Bibliotheca Scientiae et Artis I) 188–207.
- 4 DÁN Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. Bp., 1973. 109; Johannes WALLMANN: *Philipp Jakob Spener und György Enyedi*. Zur Auseinandersetzung der lutherischen Theologie des 17. Jahrhunderts mit dem Unitarismus. In: György Enyedi and Central European Unitarism. i. m. (3. j.), 362–364.
- 5 CLXXVIII. beszéd. *Székegykeresztúri Kódex*. Marosvásárhely, Teleki-Bolyai könyvtár. Jelzet: 0439. 397–398. A kódexek beszéd- és lapszámozásánál a Káldos János által összeállított listát követem. Lásd: KÁLDOS János–BALÁZS Mihály: *Ungarländische Antitrinitarier II. György Enyedi*. In: Bibliotheca Dissidentium Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles. Tome XV. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana CXXXVII) Baden-Baden, 1993. 121–130.
- 6 Bővebben lásd IMRE Mihály: „Magyarország panasa”. A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában. Debrecen, 1995. 8. fejezet: A 79. zsoltár; 13. fejezet: A LXXIX. zsoltár a magyar 16. században.
- 7 Psal. 79,1 (E beszédben a 79. és 80. zsoltárt párhuzamosan használja fel.) *Sárospataki Kódex*. Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára. Jelzet: Kt. 7. 317–330. A XCV. beszéddel szinte azonos szöveg szerepel a 2. *Kolozsvári Kódex*. Kolozsvár, Biblioteca Filiala Cluj-Napoca a Academiei Republicii Române, Anexa III. Jelzet: MS. U. 737/II. 289–302. oldalán is, ám nem a Káldos János által idézett XXVIII. szám, hanem láthatóan LXXVIII. szám alatt, és a latin címen kívül (Status affectissimus Judaeorum) hozzá az aznapi textus első sorát is: „Úr Isten az Poganok iöttek az te öröksegedben.”
- 8 Psal. 79,5
- 9 Psal. 79,9
- 10 CXIV. beszéd, *Sárospataki Kódex*, i. m. (7. j.) A szövegrészt hosszabban idézi: KANYARÓ Ferenc: *Enyedi György egyházi beszédei*. Keresztény Magvető 1898. 27.
- 11 ÓZE: i. m. (1. j.) 90.
- 12 CLXXVIII. beszéd, *Székegykeresztúri Kódex*, i. m. (5. j.) 398.
- 13 Lásd például: Erhard Schön, Sebald Beham, Niklas Stör munkáit. A témához kapcsolódó képekről, művészekről bővebben: Keith MOXEY: *Peasants, Warriors, and Wives*. Popular Imagery in the Reformation. Chicago, 1989.; valamint: Max GEISBERG: *The German Single-Leaf Woodcut*. 1500–1550. New York, 1974.
- 14 Philippus MELANCHTHON: *Elementorum rhetoricæ libri duo*. Wittenberg, 1531.
- 15 IMRE: i. m. (6. j.) 112.
- 16 GÁLFFY Zsuzsanna: *A török 1566. évi magyarországi hadjárata a német újságírodalom tükrében*. In: Tanulmányok fél évezred magyar történelméből. Szerk. FEJÉRDY Gergely. Piliscsaba, 2002. 31.

- 17 Bornemisza példája azért is érdekes, mert ötkötetes prédikációgyűjteményében a másodúrnapi beszédben egész más hangon ír a törökökről. Itt a házasságban egymáshoz nem illő felek felsorolása kapcsán pogányok és keresztények vegyes házasságával kapcsolatban azt mondja, hogy lehetőleg ne legyen pogány a házastárs, ám ha áttér az igaz vallásra, megkötethet a frigy. Ha pedig valakinek hitetlen a felesége vagy férje, ne hagyja el, mert egymástól megszentelgetnek a felek. (*Heliai Gáspár és Bornemisza Péter művei*. Vál. és jegyz. NEMESKÜRTY István. Bp., 1980. 689–718.) Ahhoz képest tehát, hogy a kereszténység legnagyobb ellenségeiről beszél, igen megengedő e téren, mely azt látszana igazolni, hogy nem volt szokatlan muzulmánok és keresztények közötti házasság, ha nem is volt gyakori. Ám tíz évvel később megjelent egykötetes prédikációgyűjteményében a kánai menyegzőn történt krisztusi csodának és a házasság mibenlétének leírásakor már csak egy helyen utal Bornemisza a pogányokra, törökökre, mikor az ördög által a házásokra bocsátott bűnökről beszél: „Más álnoksága az ördögnek, kivel meggyalázta a házasságot, hogy sok feleségeket vétetett némelyekkel, mint az Zsidókkal, Törökökkel.” (BORNEMISZA Péter: *Predikatioc, egész esztendő által minden vasarnapra rendeltetett euangeliomból*. Szerk. KÓSZEGHY Péter, közrem. OLÁH Szabolcs. Bp., 2000. XCV.)
- 18 Bővebben lásd B. SZABÓ János: *Vázlat egy ellenségkép történetéről I. A tatárok emlékezete Erdélyben, 1241–1621*. Aetas 1995. 1–2. 5–22.
- 19 LVIII. beszéd. *Székegykeresztúri Kódex*, i. m. (5. j.) 226.
- 20 MAGYARI István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Kiad. KATONA Tamás, utószó MAKKAI László. Bp., 1978.164.
- 21 Például „Kesereg azért itt a próféta azon, hogy az embereknek és szolgálknak testek temetetlen heverték, és a vadak, madarak étkei löttének. Panaszolkozik azon is, hogy oly nagy vérontás volt, hogy mint a víz, úgy folyt. Ez meg szokott lenni a harcokban, a hadakban és városoknak megvételeiben, kitől csendes szívű ember irtózik és megiszonyodik, nemcsak mikor hallja vagy látja, de mikor csak meggondolja is.” XCV. beszéd. *Sárospataki Kódex*, i. m. (6. j.) Idézi: *Enyedi György válogatott művei*. Vál. BALÁZS Mihály, KÁLDOS János; előszó BALÁZS Mihály. Bukarest-Kolozsvár, 1997. 191. Lásd még: 2. *Kolozsvári Kódex*, i. m. (7. j.) 298.
- 22 Lásd például LIII. beszéd, XCV. beszéd.
- 23 KÁROLYI Gáspár: *Két könyv minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjének okairól, melyből megérthetni, mi az oka az Magyarországnak is romlásának és fejedelmeknek szerencsétlenségeiknek, És micsoda jelenségekből esmerhetjük meg, hogy az Istennek ítélleti közel legyen*. Debrecen, 1563. Idézi: IMRE: i. m. (6. j.) 36.
- 24 XVI. beszéd (Jer. 27,4). 2. *Kolozsvári Kódex*, i. m. (7. j.) 147–157.
- 25 XXIII. beszéd (2Reg 17,3) Uo. 224–236.
- 26 CLXXXII. beszéd (2Reg 7, 3), *Székegykeresztúri Kódex*, i. m. (5. j.) 426–440.
- 27 LXXVIII. beszéd. 2. *Kolozsvári Kódex*, i. m. (7. j.) 145.
- 28 2Paral. 36,17.
- 29 Ehhez a párhuzamhoz még egy példa ugyanebből a beszédből: „Soliman azonkeozben meg vere az Mohacz mezeien az magyarokat, Az feold nepet rabsagra vive az kiket le nem vagata. De megis Cziazari kegiessegeből kiralt hagia magiar orzagban. S Erdeliben.” Majd: „Mikor Janos kiraly meg hala ismet ki jeove Constantinopolból teorök cziazar ereie, Es magiar orzagot Budat el foglala török Balintot rabsagra vive. De azert ismet kiralt hagia keozeottwnk, kivel frigiet kete mint Nab. Sedeciassal ewt kinek erőssen meg hagia, hogy az eo ellensegevel ne baratkoztek. Eddig azert

- bizoni mind egy arant vagiunk az Sidokkal.” LIII. beszéd. *Székhelykeresztúri Kódex*, i. m. (5. j.) 232.
- 30 LIII. beszéd. *Székhelykeresztúri Kódex*, i. m. (5. j.) 233. Modern kiadásban szövegváltozatát lásd *Enyedi György válogatott művei*, i. m. (21. j.)
- 31 CLXXX. beszéd. *Székhelykeresztúri Kódex*, i. m. (5. j.) 405–406.
- 32 CLXXX. beszéd. Uo. 405.
- 33 CLXXVIII. beszéd. Uo. 391.
- 34 CIII. beszéd. Uo. 220–235.
- 35 Érdekes vonása a sárospataki szövegnek a marosvásárhelyivel ellentétben az, hogy a másoló több helyen kihagyandóként jelölte meg Enyedi pogány bölcsekre való hivatkozását. Az oldaljegyzetet többek között jelzi: KANYARÓ: i. m. (10. j.)
- 36 CVI. prédikáció. *Sárospataki Kódex*, i. m. (7. j.) Idézi: KANYARÓ: i. m. (10. j.) 81.
- 37 CXCV. utáni beszéd. *Székhelykeresztúri Kódex*, i. m. (5. j.) 382.
- 38 Idézi: GELLÉRD Imre: *Négyszáz év antitrinitárius prédikációirodalma*. Kolozsvár, 2002. 59.
- 39 XXVIII. beszéd. 2. *Kolozsvári Kódex*, i. m. (7. j.) 300.
- 40 Uo. 301.
- 41 Azt, hogy valójában melyik beszéd előbbi, és melyik későbbi, a pontos datálás hiányában egyelőre nehéz megmondani. Ám elgondolkoztató már az a tény is ezzel kapcsolatban, hogy viszonylag kis számozású beszédekben is hasonlóan negatív hangot üt meg Enyedi a törökökkel kapcsolatban, mint a beszédgyűjtemény számozásának végén lévő darabokban. Kérdéssé válik ezáltal, hogy a beszédek sorrendjének keveredéséről van szó, vagy csupán az aktuálpolitika, a napi történések és a prédikációs gyakorlat befolyásolta véleményingadozásról kell beszélnünk.
- 42 XCV. prédikáció. *Sárospataki Kódex*, i. m. (7. j.) Az idézet helye: *Enyedi György válogatott művei*, i. m. (21. j.) 196.
- 43 LX. beszéd. *Székhelykeresztúri Kódex*, i. m. (5. j.) Idézi: *Enyedi György válogatott művei*, i. m. (21. j.) 173. – Utalás arra az apokaliptikus hagyományra, mely szerint Krisztus fellépésétől Jeruzsálem pusztulásáig negyven esztendő telt el. A negyvenéves „türelmi idő” motívuma mind a qumráni szekta apokaliptikus irataiban, mind az evangéliumokban, mind a rabbinikus hagyományban szerepel. Vö. HAHN István: *Josephus és a Bellum Judaicum eschatologiai háttere*, Antik Tanulmányok 8 (1961) 216.
- 44 Enyedi általában távolságtartóan szemlélte a radikális antitrinitarizmus chiliazmusát, nyílt polémiába e kérdésben mégsem bocsátkozott. Az 1593–94-es évek erdélyi változásai az ő szellemi fejlődését is erősen befolyásolták, nyilvánvaló, hogy unitáriusként borúlátóan szemlélte az eseményeket, és ez az aggodalom prédikációinak „jóslataiban” is tetten érhető. Vö. Mihály BALÁZS: *György Enyedi zwischen Palaeologus und Faustus Socimus*. Anmerkungen zum unbekanntem György Enyedi. In: György Enyedi and Central European Unitarism. i. m. (3. j.), 19–21.
- 45 CLXXVIII. beszéd. Uo. 398.

DROSTMÉR ÁGNES

Szilágyi Mihály fogsága és a hercegnő szerelme

Egy magyar és egy oszmán-török széphistória párhuzamai

A *Szilágyi és Hajmási* széphistória eredetéről régóta folyik kutatói vita.¹ Az, hogy a história fordítás, nem kérdéses: erről maga a szöveg is beszámol.² A szöveg eredetije azonban ismeretlen. Tanulmányom a *Szilágyi és Hajmási* széphistória és egy török epikus költemény párhuzamaira hívja fel a figyelmet, majd ezek magyarázatára is kísérletet tesz.

A kutatásban szó esett már a téma és a motívumok lehetséges szlovák, délszláv és latin forrásairól és párhuzamos változatairól. Szegegy Rezső³ a horvát variánsokkal foglalkozott (ilyen például *Marko kraljevic* és a *Zrínyi bán és a császárléány* históriája), Herrmann Antal⁴ erdélyi szász, cigány és szerb énekeket mutatott be; Honti János⁵ latin mintát feltételezett – amit Varjas Béla⁶ is valószínűsített, valamint szóba kerültek a történet szlovák változatai is.⁷

Katona Imre⁸ és Korompay Bertalan szintén a téma délszláv átvételének lehetőségét tartotta elképzelhetőnek. Korompay⁹ a monda szlovén változatait mutatta be (*Mátyás király török börtönben* – cselekménybeli párhuzam a Szilágyi-históriával, hogy ebben a szövegben Margetica, a török király lánya szabadítja ki Mátyást), és Honti János kritériumára hivatkozva meghatározta két szövegváltozat rokonságának feltételét: a bizonyíték a szüzsé elemeinek hasonlóságában rejlik (például két jó barát egy leány fölött összekülönbözik). Korompay a szüzsé alaptípusát is megállapította, a germán epika *Walther-monda* típusával azonosította.

A téma és a szüzsé esetleges keleti eredetének felvetése és a párhuzamos változatok iránti érdeklődés a legutóbbi években élénkült meg. Kovács Előd a széphistóriához kapcsolódó egyik legfrissebb tanulmányban¹⁰ a história török megfelelőjét kereste. A történet típusa szerinte is a germán *Waltharius manu fortisra* vezethető vissza, a monda forrása pedig egy 10. századi bizánci eposz, a *Digenes Akritis* lehet. Az eposz mint a Szilágyi-széphistória lehetséges forrásának feldolgozása még várat magára, annyi azonban megállapítható, hogy ez a szöveg igen népszerű volt a terjeszkedő Oszmán Birodalom határai mentén,¹¹ a bizánci területekre irányuló terjeszkedés idején erre biztos adatok vannak. A magyar Szilágyi-história szüzséje Kovács Előd szerint két kisebb történet ötvözeté: az egyik Közép- és Kelet-Európából, a másik Kelet-Anatóliából és Iránból